

KAROLINUM

Václav Horčíčka

**Rakousko-uherská
politika
vůči
sovětskému Rusku
v letech 1917-1918**

**Rakousko-uherská politika
vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918**

PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.

Recenzovali:

prof. PhDr. Jan Wanner, DrSc.

doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Obálka Josef Týfa

Grafická úprava Kristýna Tenkrátová

Odpovědná redaktorka Lucie Kulhánková

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2009

© Václav Horčíčka, 2009

ISBN 80-246-0897-9

ISBN 978-80-246-2750-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvod	9
1. Od bolševické revoluce k rozhovorům o příměří.....	17
Reakce oficiální Vídně na říjnovou revoluci v Rusku - Dekret o míru - reakce rakouské veřejnosti - příprava na rozhovory o příměří - neúspěšný prostředník Alexandr Helphand - Czerninovy snahy co nejdříve uzavřít mír s Ruskem	
2. Jednání o příměří.....	29
Ruská nabídka příměří - Czerninův návrh instrukcí rakousko-uherské delegaci - vnitropolitické důsledky ruské nabídky - zahájení brestlitevských rozhovorů o příměří - německé územní požadavky - přerušování jednání - Czerninova kritika územních nároků Němců - částečný ústup Berlína - uzavření příměří - přípravy na jednání o výměně válečných zajatců v Petrohradě	
3. Příprava mírových rozhovorů	47
Nová komplikace: polská a ukrajinská otázka - žádost českých a slovinských poslanců Říšské rady o účast na mírové konferenci - Czerninovy instrukce rakousko-uherské delegaci - ministrova polemika s bolševiky prosazovaným právem na sebeurčení národů - ruské návrhy na přenesení rozhovorů do neutrální ciziny	
4. Mírová jednání v Brestu Litevském	
I. fáze 22.-28. prosinec 1917.....	55
Rakousko-uherská delegace a ostatní vyjednávací týmy - prohlášení ruské delegace - skepse rakousko-uherských diplomatů - žádost ukrajinské Centrální rady o účast na konferenci - vstřícná odpověď Čtyřspolku na požadavek Kyjeva - reakce Čtyřspolku na prohlášení ruské delegace - předčasné nadšení bolševiků - Petrohrad připouští možnost separátních rozhovorů bez účasti Dohody - kritika odpovědi Čtyřspolku Rusku	

v Uhrách - německá generalita potvrzuje své anexní cíle - krize v rakousko-uhersko-německých vztazích

5. Novoroční přestávka v mírových jednáních

29. prosinec 1917-8. leden 1918..... 71
Zahájení petrohradských rozhovorů o válečných zajatcích - obavy o bezpečnost rakousko-uherských vyjednavců - Čtyřspolek znovu odmítá ruský návrh na přenesení mírové konference z Brestu do neutrální ciziny - Centrální mocnosti hrozí separátními rozhovory s Ukrajinou - ústup Petrohradu

6. Druhá fáze mírových rozhovorů

8. leden-10. únor 1918..... 77
Vnitropolitická nestabilita Rakousko-Uherska a Ruska - pokračující spor Vídně a Berlína o postup v Brestu - ruská delegace v čele s Trockým souhlasí se separátními jednáními bez účasti Dohody v Brestu - ostrá řeč německého generála Hoffmanna na adresu ruské delegace - reakce oficiální i neoficiální Vídně - protahovací taktika bolševiků - lednové hladové stávky v Rakousko-Uhersku a jejich dopad na mírová jednání - Czernin hrozí demisí - jednání s Ukrajinou jako východisko z krize - neústupnost ukrajinských vyjednavců - dočasné přerušování jednání s Ruskem - Czerninovy referáty v koruně radě a zahraničním výboru rakouské delegace - spory uvnitř bolševického vedení o postup na mírové konferenci - Trockij prosazuje jednostranné ukončení války - bolševici žádají účast sovětské Ukrajiny v Brestu - rozdílné názory rakousko-uherských diplomatů na vnitropolitickou situaci v Rusku - spor mezi bolševiky a delegací ukrajinské Centrální rady o právo zastupovat Ukrajinu - berlínské porady rakousko-uherské a německé delegace - rozhodnutí rychle uzavřít mír s Ukrajinou a eventuálně obnovit válku s Ruskem - Petrohrad souhlasí s částečnou výměnou válečných zajatců - mírová smlouva s Ukrajinou - Trockij oznamuje jednostranné ukončení války a opouští Brest

7. Ozbrojený konflikt s bolševiky a III. fáze mírových rozhovorů

11. únor-3. březen 1918 121
Reakce delegací Centrálních mocností na odchod Rusů z mírové konference - rozporuplné úvahy Vídně o tažení proti bolševikům na Ukrajině - odjezd rakousko-uherské komise pro válečné zajatce z Petrohradu, výsledky její práce - tichý souhlas Vídně s německým útokem proti ruským bolševikům - rychlý postup Němců - Lenin prosazuje v bolševickém vedení obnovení mírových jednání - pokračování vnitropolitické debaty o rakousko-uherské účasti v tažení na Ukrajinu - císař konečně souhlasí - německé ultimátum ruské vládě - Lenin hrozí demisí, pokud nebude přijato - „leví komunisté“ proti přijetí ultimáta - vítězství Lenina stanoviska - nová ruská delegace - vynucený podpis mírové smlouvy

8. Komplex brestských smluv z hlediska

rakousko-uherské monarchie..... 149

Hlavní politická smlouva - Hospodářská ujednání mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem (příloha číslo 3) - Závěrečný protokol k mírové smlouvě - Dodatková smlouva mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem

9. Ratifikace mírové smlouvy a vývoj

vzájemných vztahů na jaře 1918..... 155
Ballhausplatz navrhuje císařskou ratifikaci brestlitevské mírové smlouvy a teprve dodatečný souhlas rakouského a uherského parlamentu - rakouský ministerský předseda Seidler protestuje - postup rakousko-uherských vojsk na Ukrajině - bolševici ostře debatují o ratifikaci - IV. mimořádný sjezd sovětů souhlasí s ratifikací - císař Karel I. ratifikuje mírovou smlouvu - rakousko-uhersko-ruská dohoda o výměně válečných zajatců - příprava rozhovorů o finančních otázkách - Kameněv navržen do vedení ruské mise ve Vídni - pochybnosti o životaschopnosti bolševického režimu - výměna ratifikačních listin - neúspěšný pokus o schválení mírové smlouvy v Říšské radě - rusko-ukrajinská mírová jednání z pohledu Vídně

10. Mise generálního konzula de Pottere

v Moskvě Léto a podzim 1918..... 183
Problémy s výměnou diplomatických zastoupení ve Vídni a Moskvě - rakousko-uherská finanční delegace v čele s (generálním) konzulem de Potterem v Rusku - červencové povstání levých eserů - úvahy o vyslání rakousko-uherské diplomatické mise do Moskvy ve světle neúspěchů bolševických jednotek v občanské válce - odjezd německého diplomatického zastoupení z Moskvy - rozhodnutí ponechat de Pottereho jako prozatímního zástupce monarchie v Rusku - plánovaná kavkazská konference a stanovisko Vídně - nové odklady příjezdu rakousko-uherského zástupce Franze do Moskvy - úvahy o osobě ruského zástupce ve Vídni - Buriánova devíza: Chovat se „přísně rezervovaně a čistě receptivně“ - nové německo-ruské smlouvy - rozhořčení Vídně - monarchie připravuje vlastní návrhy nových smluvních ujednání s Ruskem - atentát na Lenina a další vlna bolševického teroru - monarchie tiše přihlíží - de Pottereho kritika pasivity - obnovená jednání o výměně diplomatických zástupců, příprava finančních rozhovorů - pokus o prohlídku de Pottereho domu agenty Čeky - Vídeň odmítá udělit agrément novému designovanému ruskému zástupci ve Vídni Rakovskému - nevpuštění ruské finanční mise na území monarchie - rozpad říše a odjezd rakousko-uherského úředního personálu z Ruska

Závěr 225

Seznam pramenů a literatury 239

Summary 246

Jmenný rejstřík..... 249

Úvod

První světová válka znamenala konec po staletí trvajícího uspořádání Evropy. Nejenomže přivedla, i když jen dočasně, na „starý kontinent“ mladé Spojené státy americké, v ohromných sociálních a politických pohybech se bořily trůny a celé říše. Zatímco se v Rusku hlásila ke slovu strana, jejíž krajně levicová ideologie a politika ovlivňovaly evropské a později celosvětové dění po téměř celé století, hroutila se ve střední Evropě říše, vybudovaná a s velkou námahou hájená po čtyři sta let. Oba tyto symboly starého a nového řádu koexistovaly pouhý rok a jejich spolužití nevyvolávalo ani v pozdějších obdobích mnoho pozornosti. Právě proto jsem se rozhodl věnovat rakousko-uherské politice vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918. Cílem nebyla jen její prostá analýza, ale interpretace shromážděných dat.

Rakouští a ruští (sovětští) historikové se soustřeďovali na jiná, velká témata obecných dějin.¹ Přiznávám své překvapení nad skutečností, že zdánlivě „vyčerpané“ politické dějiny mají i tam, kde jde o velmocenské vztahy, svá bílá místa. Právě proto jsem se pustil do studia diplomatické korespondence a jiných nepublikovaných dokumentů uložených ve vídeňském Haus-, Hof- und Staatsarchiv, na kterých je tato práce postavena. Jde o několik desítek kartonů převážně z politického archivu (Politisches Archiv), částečně také z válečného archivu (Kriegsarchiv).

Pro rakousko-uherskou zahraniční politiku v období brestlitevských jednání slouží především soubor kartonů všeobecné – „rot“ části politického archivu (dále jen P. A. I.) 1077–1082 „brestská kancelář“ (Brester Kanzlei). Významné dokumenty jsou zde však stejně

jako v dalších částech vídeňského archivu řazeny často ne zcela logicky a bývají promíchány řadou marginálních informací - v kolik hodin přijede či přijel ministr na místo určení apod. Podstatné informace je třeba také vyhledávat v dalších kartonech, pro rok 1917 např. 957 P. A. I. Liasse Krieg 25 t-x. Zcela nepostradatelný je dále karton 1052 P. A. I. Liasse Krieg 69,70,1, Friedensverhandlungen, který neobsahuje pouze dokumenty související bezprostředně s mírovými rozhovory, ale též korespondenci rakousko-uherských diplomatů ve státech Čtyřspolku a také v neutrální cizině.

Velmi cenné jsou zprávy generálního konzula von Hempela, které dokumentují nejen průběh událostí v Petrohradě, ale i pohledy významného rakousko-uherského konzulárního úředníka na ruský vývoj. Hempel do ruského hlavního města přicestoval na sklonku roku 1917 a pobýval zde dva měsíce. Jeho úkolem bylo sice vést rozhovory o civilních a válečných zajatcích, udržoval však občasné kontakty s ruskými politickými špičkami včetně Lenina. Proto jsou jeho hlášení dosud nedoceneným zdrojem informací o ruské realitě a do jisté míry i o záměrech bolševického politického vedení. Hempelovy depeše jsou bohužel rozptýleny v řadě (i již uvedených) kartonů. Nejvýznamnější z nich je Kt. 836 P. A. I. Liasse Krieg 3 Rk, který navíc mimo jiné obsahuje většinou spolehlivé zprávy rakousko-uherského chargé d'affaires v Kodani barona Franze o situaci v Rusku, tak jak o ní vypovídali nejen bolševičtí zástupci ve Skandinávii, ale i příslušníci emigrace.

Vzhledem k roli Německa jako dominantního faktoru východní politiky Čtyřspolku bylo nutné soustředit se v nezbytné míře také na rakousko-uhersko-německé vztahy. Klíčová jednání obou politických reprezentací v únoru 1918 zachycuje Kt. 504 P. A. I. Liasse XLVII 3/17-22. Bohužel obsahuje jen resumé rozhovorů, stenografický zápis je však k dispozici v některých pramenných edicích německé provenience.²

Kromě Berlína byly rakousko-uherské vládnoucí kruhy nuceny brát v úvahách o osudu bývalé ruské říše i ohledy na ukrajinskou a polskou politickou reprezentaci uvnitř i vně hranic monarchie. Důvodem byly dva v podstatě neslučitelné cíle. Prvním bylo tzv. austropolské řešení - tj. nejen obnovení polského státu, ale i dosazení rakouského císaře na polský trůn, druhým pak snaha zajistit si životně důležité dodávky obilí z právě osamostatněné Ukrajiny. Odpovídající dokumenty jsou dnes uloženy například v Kt. 1040 P. A. I. Liasse Krieg 56/32a-37, Polen pro Polsko a v Kt. 523 P. A. I. Liasse

Krieg XLVII 11-12 g pro Ukrajinu. Hlubší rozbor této problematiky nebyl cílem mé práce a proto jsem se omezil na její zasazení do rámce rakousko-uherské východní politiky. I přes některé dílčí studie by si ale zvláště vztahy Vídeň - Kyjev zasloužily intenzivnější výzkum. Například tzv. akce arcivévody Viléma, usilujícího zřejmě o ukrajinskou korunu, je dosud nezpracována, i když je k ní k dispozici archivní materiál v řadě X politického archivu (např. 154 P. A. X Russland, Liasse XI d 7-12, e-h).

Po uzavření brestlitevské mírové smlouvy (text včetně doprovodných smluv je obsažen v Kt. 1053 P. A. I. Liasse Krieg 70/1 a 1057 P. A. I. Liasse Krieg 70/10-11) bylo třeba přistoupit k její ratifikaci. Na rozdíl od Německa probíhala v Rakousko-Uhersku s ohledem na vnitropolitické otřesy jara a léta 1918 velmi pomalu. Pozvolný proces ratifikace zachycuje, i když bohužel ne zcela bez mezer, již uvedený Kt. 1053. Otázky spojené s postupem armády na Ukrajinu a ukrajinsko-ruskými mírovými rozhovory lze zodpovědět s pomocí taktéž již uvedených Kt. 523 P. A. I. a 154 P. A. X.

Blížící se ratifikace mírové smlouvy umožnila vyslat finanční komisi do Moskvy. Cílem bylo upřesnit vzájemné závazky a pohledávky. Do čela komise byl postaven konzul (od července 1918 generální konzul) de Pottere. Protože se monarchie i po ratifikaci smlouvy s Ruskem (4. července 1918) zdráhala vyslat do Moskvy své oficiální diplomatické zastoupení, převzal tuto úlohu generální konzul de Pottere. Během svého krátkého působení (červenec-listopad 1918) zaslal do Vídně několik set zpráv a rozborů situace. I přes pochybitelnou nepřesnost některých jeho hlášení jsou tyto depeše jediným zdrojem informací o Rusku v roce 1918. Generální konzul spolehlivě referoval o neúspěšném povstání levých eserů na počátku července 1918, bolševickém teroru rozpoutaném po pokusu o atentát na Lenina 30. srpna 1918. Věnoval se i působení československých legií. Třebaže i v tomto případě je pramenný materiál rozptýlen, největší část se nachází v Kt. 150 P. A. X Russland, Liasse XI a 1, dále pak v Kt. 1076 P. A. I. Vertreter des Min. des Äuss. in Warschau 1917, Kiew, Moskau, Odessa, Petersburg 1918.

Zásadní význam mělo samozřejmě rozhodování klíčových rakousko-uherských mocenských autorit. Komunikace mezi císařem a ministrem zahraničí se zvláště v období do podpisu mírové smlouvy často dotýkala průběhu brestlitevských jednání a jejich dopadu na vnitropolitický vývoj. V této souvislosti bylo nutné zpracovat kartony řady XL politického archivu - 59 Interna, Tagesber. d. Min. d.

Äuss, 1917 IX-1918 IV a dále 262 Interna, Telegr. an Demblin 1917-1918 a 263 Interna, Telegr. von Demblin 1917-1918. Především poslední dva kartony obsahují řadu informací o často nevybíravém stylu Czerninovy politiky.

Kromě vazby císař - ministr zahraničí bylo zapotřebí věnovat pozornost důležitým politickým grémiím monarchie. Šlo především o tzv. korunní radu (nebo Společnou ministerskou radu), zahrnující přední reprezentanty společných institucí a obou částí duální monarchie. Záznamy z jejích jednání obsahuje Kt. 315 P. A. XL Interna Protokolle des gemeinsamen Ministerrates 1918. Leckdy zajímavé porovnání s tvrzeními společného ministra zahraničí v téže věci před členy delegací nabízí Kt. 583 P. A. I Delegationsakten 1917-1918.

V neposlední řadě jsem se věnoval některým klíčovým vnitropolitickým událostem, které měly dopad na rakousko-uherskou východní politiku. Nejvýznamnější z nich byly nesporně lednové stávky ve Vídni (1918) a jinde v monarchii (Kt. 818 P. A. I. Liasse Krieg, 1 o-p 1914-1918), proces rozkladu říše a spory s jednotlivými národními reprezentacemi ji samozřejmě ovlivňovaly, i když méně než by se dalo předpokládat.

Bylo také nezbytné se seznámit s odborným životopisem některých klíčových úředníků, působících v Rusku. Příslušné materiály obsahuje tzv. Administrative Registratur, která je součástí politického archivu. Kromě toho ministerstvo zahraničí každoročně publikovalo Jahrbuch des K. u. K. Auswärtigen Dienstes. Jde sice o vydaný, ale důležitý pramen, který usnadňuje orientaci v kariérách jednotlivých diplomatických a konzulárních úředníků.

Celkově však publikované prameny sehrály méně významnou, i když důležitou roli. Bohužel neexistuje žádná edice pramenů institucionální povahy věnovaná rakousko-uhersko-ruským vztahům v období I. světové války, chybí dokonce rakouský ekvivalent sovětských Dokumentů zahraniční politiky SSSR.³ Přesto jsou přínosné německé a ruské edice pramenů k brestlitevské mírové konferenci. Jde například o Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der Politischen Parteien. Der Friede von Brest-Litowsk,⁴ ministerstvy zahraničních věcí NDR a SSSR vydané Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallovertrages,⁵ nebo Mirnyje peregovory v Brest- -Litovske s 22/9 děkabrja po 3 marta (18 fevralja) 1918g.⁶

Pro ruskou a rakousko-uherskou vnitřní politiku ve sledovaném období jsou dodnes cenné například edice pramenů uspořá-

né J. Bunyanem⁷ umožňující podrobně sledovat vývoj bolševické vnitřní a částečně též zahraniční politiky. Dále je to do několika sekcí rozdělená Politische Chronik der österreichisch-ungarischen Monarchie,⁸ která někdy výborně doplňuje archivní materiály svou přesnou chronologií, nebo novější sbírka dokumentů R. Necka,⁹ obsahující převážně policejní či cenzurní zprávy o náladách obyvatelstva monarchie.

O činnosti důležitých politických grémií vypovídají Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918¹⁰ nebo Protokoly centralnogo komitěta RSDRP(b)¹¹ a Sedmoy ekstrennyj sjezd RKP/b/.¹²

Vydaných pramenů osobní povahy je celá řada, sledovaného tématu se však většinou dotýkají jen okrajově. To platí, stejně jako u institucionálních pramenů, především o vývoji vzájemných vztahů po podpisu brestlitevské mírové smlouvy. Nejvýznamnějším zdrojem informací jsou nepochybně paměti rakousko-uherského ministra zahraničních věcí hraběte Ottokara Czernina¹³ nebo P. Brouckem vydané paměti Edmunda Glaise von Horstenau, přímého účastníka brestlitevské mírové konference.¹⁴ Zvláště pro první případ je ale třeba zdůraznit ošidnost většiny memoárové literatury – snahu autora postavit sebe a své skutky do lepšího světla, než by odpovídalo historické realitě. Czernin rád zamlčuje „nevhodné“ informace.

Obdobou Glaise-Horstenauových pamětí jsou na ruské straně vzpomínky D. G. Fokkeho Na scéně i za kulisami Brestskoj tragikomedii,¹⁵ vydané v emigraci a často se utápějící v malicherných detailech, majících vykreslit bolševiky v nepříznivém světle. K pochopení ruské politiky let 1917–1918 jsou nepostradatelné Leninovy Spisy,¹⁶ Trockého memoáry¹⁷ nebo The Trotsky Papers 1917–1922.¹⁸ Trockij sice ve svých pamětech přinesl některé zajímavé postřehy k průběhu brestlitevských rozhovorů, k bližšímu poznání rozhodovacích procesů formujících bolševickou zahraniční politiku však stejně jako Papers nepřispívají dostatečně. Například Trockého korespondence s Petrohradem je (a nejen zde) zveřejněna jen útržkovitě. Ruská politika vůči Rakousko-Uhersku v letech 1917–1918 je při dnešním stavu pramenné základny poznatelná jen omezeně a představuje velkou výzvu především pro ruské historiky.

Na rakousko-uherské straně bylo dále nutno prostudovat paměti šéfa AOK generála Arze¹⁹, které se zabývají jak mírovými rozhovory, tak například tažením proti bolševikům na Ukrajině. Czerninův

nástupce v úřadě hrabě Burián²⁰ ve svých memoárech bohužel nevnese do poměru Vídeň – Moskva mnoho světla, stejně jako vedoucí ruské delegace v závěrečné fázi brestlitevských mírových rozhovorů Sokolnikov²¹ či jeho předchůdce Joffe.²² Mnohé další paměti jsou využitelné jen okrajově, např. Polzer-Hoditz, Redlich, Flotow.²³

Odborná literatura věnovaná rakousko-uhersko-ruským vztahům v letech 1917–1918 je početně i kvalitativně velmi omezená a týká se vlastně pouze rakousko-uherského účinkování na brestlitevské mírové konferenci. Následující období není zpracováno s výjimkou otázky válečných zajatců vůbec, neexistuje dokonce ani časopisecká studie. Proto hrála odborná literatura při koncipování této práce jen méně podstatnou roli, s její pomocí jsem se pokusil dílo zasadit do širších souvislostí vnitropolitického vývoje a světové politiky na konci I. světové války.

Nejvýznamnější a vlastně jedinou prací věnovanou dosud problematice rakousko-uherské politiky vůči Sovětskému Rusku je již starší dílo W. Bihla *Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk*.²⁴ Bihlova práce je založena na důkladném studiu archivního materiálu, soustředí se však bohužel téměř výlučně na brestlitevská mírová jednání a ponechává stranou například aktivity rakousko-uherských zástupců na ruském území. Tato okolnost je ale omluvitelná jejím (dodnes) průkopnickým charakterem.

Problematikou válečných zajatců se ve své nepublikované disertaci zabývala I. Przybilovszki,²⁵ politického rámce jejich návratu se však dotkla jen okrajově. Velmi dobrá je monografie I. Mecklingové *Die Aussenpolitik des Grafen Czernin*,²⁶ a to přesto, že se autorka neubráníla určité idealizaci Czerninovy osobnosti. Z pera sovětských historiků lze zmínit díla A. Achtamsjana a A. O. Čubarjana o brestlitevské konferenci a německé východní politice,²⁷ která však postrádají vědecký aparát a politice habsburské monarchie se věnují jen okrajově. Za kvalitněji zpracovanou považuji *Deutsche Ostpolitik 1918* W. Baumgarta²⁸ a W. Steglicha *Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18*.²⁹

K vnitropolitickému vývoji obou států lze kromě řady kontroverzních prací sovětské provenience (např. Minc, Gusev apod.) využít práce E. H. Carra, H. Batowského, E. Mawdsleyho, R. Deba, R. H. Ullmana či novou studii J. Galandauera o císaři Karlovi I. (viz seznam pramenů a literatury). Z nepublikovaných prací zmiňuji například disertaci Ch. Kosnetterové *Ministerpräsident Dr. Ernst Ritter v. Seidler*, obhájenou ve Vídni v roce 1963.

V souvislosti s rakousko-uherskou východní politikou nebylo možné zcela opominout vývoj na Ukrajině. Tato otázka se těšila většímu zájmu historické obce, a je proto lépe zpracována. Z mnoha děl uvádím O. S. Fedyshyna *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918*³⁰ nebo starší nepublikované disertace S. Horaka a P. Horbana.³¹ Centrem pozornosti těchto autorů však byla německá východní politika. Významným doplňujícím zdrojem informací proto byla rakouská odborná periodika.

V předkládané práci jsem využil odborných článků publikovaných v *Archive russkoj revolucii*, *Austrian History Yearbook*, *Historickém obzoru*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, *Militärwissenschaftliche und technische Mitteilungen*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, *Novom mire*, *Österreichische Militärische Zeitschrift*, *Österreichische Osthefte* a *Voprosach istoriji*.

Na závěr bych chtěl poděkovat prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc., vedoucímu semináře dějin novověku Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, za cenné rady a připomínky, bez kterých by tato práce nemohla být napsána. Děkuji také svým kolegům PhDr. Václavu Drškovi, Ph. D., doc. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph. D., doc. PhDr. Františku Stellnerovi, Ph. D., a PhDr. Janu Županičovi, Ph. D., za povzbuzení, která mi pomohla překonat překážky ležící na cestě k jejímu dokončení.

Poznámky

¹ K sovětské historiografii srov. např. Islam, T. a kol., *Soviet Historiography on the Habsburg Empire*, in: *Austrian History Yearbook*, sv. XXVI., 1995, s. 155–188.

² Srov. např. Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der UdSSR, *Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis Abschluss des Rapallovertrages*, I, 1917–1918, Berlin 1967, s. 353–375.

³ *Dokumenty vnějšněj politiky SSSR*, I, Moskva 1957.

⁴ *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der Politischen Parteien. Der Friede von Brest-Litowsk*, bearbeitet von Werner Hahlweg, Düsseldorf 1971.

⁵ *Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallovertrages*, I, Berlin 1967.

⁶ *Mirnyje peregovory v Brest-Litovske s 22/9 dekabrya po 3 marta (18 fevralja) 1918g.*, I, Plenarnyje zasedanija, zasedanija političeskoj komisii, Moskva 1920.

⁷ Bunyan, J., Fischer, H. H., *The Bolshevik Revolution 1917–1918, Documents and Materials*, Stanford 1965. Bunyan, J., *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April–December 1918. Documents and Materials*, Baltimore 1936.

⁸ *Politische Chronik der österreichisch-ungarischen Monarchie*, hrsg. von Karl Neisser, Wien 1918.

- ⁹ Neck, R., *Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg 1914–1918 /A. Quellen/, I. Der Staat /2. Vom Juni 1917 bis zum Ende der Donaumonarchie im November 1918/*, Wien 1968.
- ¹⁰ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917–1918. XXII. Session, 2–4, Wien 1917–1918.
- ¹¹ *Protokoly centralnogo komitěta RSDRP(b), Avgust-fevral 1918*, Moskva 1958.
- ¹² Sedmoy ekstrennyj sjezd RKP(b), Mart 1918 goda, Stenografičeskij otčet, Moskva 1962.
- ¹³ Czernin, O., *Im Weltkrieg*, Berlin, Wien 1919.
- ¹⁴ Broucek, P., *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, I, Wien, Köln, Graz 1980.
- ¹⁵ Fokke, D. G., Na sceně i za kulisami Brestskoj tragikomedii, in: *Archiv ruskoj revoljucii*, č. XX, Berlin 1930, s. 5–207.
- ¹⁶ Lenin, V. I., *Spisy*, díly 26–28, Praha 1954.
- ¹⁷ Trocký, L., *Moje paměti. Pokus o vlastní životopis*, Praha 1930.
- ¹⁸ *The Trotsky Papers 1917–1922*, I. 1917–1919, ed. by Jan Meier, London, The Hague, Paris 1964.
- ¹⁹ Arz, (A.), *Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz*, Wien, Leipzig, München 1924.
- ²⁰ Burián, S., *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege*, Berlin 1923.
- ²¹ Sokolnikov, G., *Brestskij mir*, Moskva 1920.
- ²² Joffe, A. A., Brest-Litovsk, in: *Novyj mir*, kniha 6, 1927, s. 137–146.
- ²³ Polzer-Hoditz, A., *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*, Zürich, Leipzig, Wien 1929. *Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919. Das politische Tagebuch Josef Redlichs*, II, 1915–1919, bearbeitet von Fritz Fellner, Graz, Köln 1954. Matsch, E., *November auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow des letzten Chefs des österreichisch-ungarischen auswärtigen Dienstes 1895–1920*, Wien, Köln, Graz 1982.
- ²⁴ Bihl, W., *Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk*, Wien, Köln, Graz 1970.
- ²⁵ Przybilovszki, I., *Die Rückführung der österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Osten in den letzten Monaten der k. u. k. Monarchie*, diss. Wien 1965.
- ²⁶ Meckling, I., *Die Aussenpolitik des Grafen Czernin*, München 1969.
- ²⁷ Achtamsjan, A., *Ot Bresta do Kilja. Proval antisovetskoj politikiy germanskogo imperializma v 1918 godu*, Moskva 1963. Čubarjan, A. O., *Brestskij mir*, Moskva 1964.
- ²⁸ Baumgart, W., *Deutsche Ostpolitik 1918*, München 1966.
- ²⁹ Steglich, W., *Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18*, I, Wiesbaden 1964.
- ³⁰ Fedyshyn, O. S., *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918*, New Brunswick 1971.
- ³¹ Horak, S., *Der Brest-Litovsker Friede zwischen der Ukraine und den Mittelmächten vom 9. Februar 1918 in seinen Auswirkungen auf die politische Entwicklung der Ukraine*, diss. Erlangen 1949. Horban, P., *Die Mittelmächte und die Ukraine im Ersten Weltkrieg*, diss. Heidelberg 1958.

1. Od bolševické revoluce k rozhovorům o příměří

Reakce oficiální Vídně na říjnovou revoluci v Rusku – Dekret o míru – reakce rakouské veřejnosti – příprava na rozhovory o příměří – neúspěšný prostředník Alexandr Helphand – Czerninovy snahy co nejrychleji uzavřít mír s Ruskem

Na počátku listopadu 1917, takřka v předvečer bolševické revoluce v Rusku, odcestoval rakousko-uherský ministr zahraničních věcí Ottokar hrabě Czernin na porady do Berlína. Jednání s novým kabinetem hraběte Georga von Hertlinga a německou generalitou probíhala neuspokojivě.¹ Zvláště generál Erich Ludendorff vznášel námitky vůči Czerninovým stanoviskům v otázce Belgie, nesouhlasil ani s austro-polskými návrhy monarchie.² Ministr do Vídně hlásil, že německé vedení, rozdělené na vojenskou a politickou složku, nebylo schopno zaujmout zvláště k polské otázce jednotné stanovisko, a tak teprve císař Vilém II. rozhodl pokračovat v jednáních s rakousko-uherským spojencem na základě Czerninem přednesených návrhů. Současně však Němci navrhovali rozšířit okruh bezcelní výměny zboží mezi oběma státy.³

O výsledcích berlínských jednání hrabě telegraficky informoval císaře 7. listopadu. Poněkud optimisticky tvrdil, že „v principu byly naše požadavky na austro-polské řešení, stejně jako v otázce Belgie přijaty“. Vlastní tvrzení ovšem ihned oslaboval konstatováním, že „v praxi bude ještě třeba vyřešit jednotlivé obtížné detaily“. Podle Czernina byly celkem tři: pro Vídeň nepřijatelné hraniční rektifikace požadované Německem v Polsku, hospodářské požadavky Berlína a snaha německé generality vnutit Rakousko-Uhersku rozsáhlejší koordinaci ve vojenské oblasti. Czernin navrhoval vyjít v prvních dvou bodech Německu vstříc, tj. přistoupit na další jednání, ve vojenské oblasti ale obhajoval tvrdý postoj.⁴

Vídeňská vládní místa reagovala na petrohradský převrat v noci ze 7. na 8. listopad 1917 (25./26. října 1917 podle v Rusku tehdy platné-

ho juliánského kalendáře)⁵ neprodleně. Dne 9. listopadu se císař Karel prostřednictvím hraběte Demblina⁶ Czernina dotazoval na jeho stanovisko k této události. Císař se domníval, „že nyní možná přišla doba, kdy bychom se s ruskými vládci mohli domluvit na separátním míru“⁷. Jak naznačuje ministrova odpověď, také on považoval nejnovější vývoj v Petrohradě za nadějný: „Nový obrat v Rusku,“ vzkazoval přes Demblina panovníkovi, „musí být co nejrozumněji využito. S jistotou očekávám, že Lenin navrhne uzavřít všeobecný mír. Potom budeme muset přijmout Ruskem pravděpodobně navrženou formulaci ‚bez anexí‘. Dohoda by mohla ruský podnět odmítnout, a tak bychom se dostali do situace, ve které by Rusko mohlo být připraveno uzavřít separátní mír.“ Svou přesnou analýzu situace hrabě doplnil upozorněním na nevyzpytatelného německého spojence a ve snaze dosáhnout příznivého přijetí předpokládaných ruských návrhů doporučoval okamžitý zásah v Berlíně.⁸

Ministr si nedělal iluze o podstatě nového ruského režimu: „Vůdcové jsou téměř všichni Židé s úplně fantastickými myšlenkami a já nezávidím zemi, které vládnou.“⁹ Panovaly také pochybnosti, zda se nový režim prosadí. Na Ballhausplatzu (tj. v sídle ministerstva zahraničních věcí) se vytvořily tři názorové skupiny. Jedna nebrala Lenina vážně a považovala jeho vládu za přechodnou, druhá odmítala z ideologických důvodů vyjednávat s bolševiky a teprve třetí podporovala ministra, který byl pro rozhovory s novými ruskými vládci. „Tento ruský bolševismus jistě představuje nebezpečí pro Evropu,“ domníval se hrabě, „a kdybychom měli dost sil, vynutit si kromě snesitelného míru ještě zákonné poměry v cizích zemích, pak by bylo správné s těmito lidmi vůbec nejednat, pochodovat do Petrohradu a udělat pořádek.“¹⁰

Czerninova očekávání korespondovala s informacemi vídeňského tisku a nebyla tedy jen neobvykle poučenou spekulací. Již 8. listopadu uvolnil c. a k. Kriegspressequartier (česky též Válečný tiskový stan) jak informaci o revoluci v Rusku, tak i text provolání II. všeruského sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců všem armádním výborům a sovětům vojenských zástupců. Deník rakouské sociální demokracie „Arbeiter Zeitung“ zprávu vzápětí otiskl.¹¹ Události v Rusku zde byly označeny za historický krok s dalekosáhlými důsledky. Její poslanec v Říšské radě Karl Seitz na parlamentní schůzi ohlašoval, že „přijímáme s vřelými sympatiemi to, co se dnes děje v Rusku, že všechny naše sympatie patří ruské revoluci“. Přihlásil se také k míru „bez anexí a kontribucí“, tak jak to bolševici žádali.¹²

Z hlediska Vídně byl nejdůležitějším bodem tzv. Dekretu o míru návrh na ukončení války. V jednomyslně schválené rezoluci se žádal „okamžitý mír bez anexí (to znamená bez přivlastnění cizího území, bez násilného podrobení cizích národů) a kontribucí“. Nová „prozatímní vláda dělníků a rolníků“, jejímž jménem bylo prohlášení sjezdu sovětů vydáno, také navrhovala okamžité uzavření tříměsíčního příměří, v jehož průběhu měly být připraveny mírové rozhovory. Apel směřoval k proletariátu „tří v této válce nejsilnějších států - Anglie, Francie a Německa“, který měl ve jménu lidskosti naléhat na rychlé ukončení války a neměl tedy podobu oficiálního návrhu nepřátelským mocnostem.¹³ Touto skutečností Němci odůvodňovali svůj z počátku opatrný postoj k ruské nabídce.¹⁴

Bolševikům nešlo v první řadě o jednání s vládami nepřátelských zemí. V debatě předcházející schválení Dekretu řekl jejich vůdce a autor návrhu V. I. Lenin: „Tento návrh míru se setká s odporem části imperialistických vlád... Doufáme ale, že revoluce vypukne ve všech válčících zemích... Imperialistické vlády na náš návrh pravděpodobně neodpoví, ale nebudeme vydávat ultimáta, na která by se snadno řeklo ne. Jestliže německý proletariát zjistí, že jsme opravdu připraveni zvážít všechny nabídky míru, vypukne revoluce v Německu, avšak souhlasit s prozkoumáním všech mírových podmínek, neznamená je akceptovat.“¹⁵

K případným mírovým jednáním s Ruskem se ministr Czernin vyslovil v dopise říšskému kancléři Georgu hraběti von Hertlingovi. „Převrat v Petrohradě, který vydal přinejmenším předběžně moc do rukou Lenina, přišel dříve, než jsme si mohli myslet. Zda se maximalisté¹⁶ prosadí..., se ukáže teprve v nejbližších dnech. Přesto se mně z mnoha důvodů zdá, že se tato otázka rozhodne v pozitivním duchu... Jestli se Lenin a jeho lidé udrží u moci po delší dobu je otázka, na kterou nezná nikdo odpověď. Právě proto se mi ale zdá nezbytné využít situace a poskytnout jim veškerou pomoc, kterou budou potřebovat, aby v otázce míru dosáhli faits accomplis... Jak znám Leninovy myšlenky a záměry, zamýšlí nejprve zopakovat pokus o dosažení všeobecného míru, ale poté, kdyby se toho nepodařilo dosáhnout, uzavřel by s námi separátní mír.“ Ministr německému kancléři dále doporučoval souhlasit s uzavřením příměří, neboť to mohlo přivést ruské vojáky domů, kde by již díky ohlášenému rozdělení půdy¹⁷ zůstali a zároveň zvýšit popularitu bolševiků, jejichž pádu se obával. Dotkl se také záměru bolševiků, vyjednávat o míru ne s vládami, ale se socialistickými stranami nepřátelských

zemí. Jako obranný manévr proto navrhoval přijmout formuli mír bez anexí a kontribucí a „tak vzít naším socialistickým stranám vítr z plachet“.¹⁸

Socialisté již 11. listopadu zorganizovali ve Vídni mírovou demonstraci. Z policejního hlášení vyplývá, že „u parlamentu se na [její - pozn. V. H.] průběh a hesla dotazoval pan ministr zahraničí. Když mu bylo řečeno, že se volalo hlavně ‚ať žije mír‘ byl potěšen a gratuloval stráží“.¹⁹

Pozornost, kterou vídeňský tisk věnoval ruským návrhům přiměla ministerstvo zahraničí k publikování vlastního stanoviska v polooficiálním deníku Fremdenblatt. Na Czerninův podnět 12. listopadu 1917 vyšel příslušný článek. Potvrzoval se v něm zájem o mírové rozhovory s Ruskem. „Mělo by jít o mír bez anexí a odškodnění, v podstatě se kryjící s pojmem ‚vstřícný mír‘ (Verständigungsrieden).“ I když článek vyjadřoval obavy z ruského výkladu termínu anexe, potvrzoval, že „nejdůležitější se na ruském návrhu zdá vážně míněná vůle dospět skutečně k míru. Kdyby naši ostatní nepřátelé byli prodchnuti stejnou touhou po míru jako Rusko a Čtyřspolek,“ konstatovalo se poněkud neupřímně na závěr, „potom by mír mohl být už na cestě.“²⁰

Hlavní myšlenky článku ve Fremdenblattu rozvedl Czernin v pokynu rakousko-uherským titulářům v Berlíně, Konstantinopoli a Sofii z 11. listopadu. Císařští diplomaté měli vládám, u nichž byli akreditováni, sdělit stanovisko Vídně k mírovému návrhu sjezdu sovětů a současně přednést vlastní návrhy. I když ministr připouštěl, že ruská propozice „obsahuje utopie a v této formě nemůže být uskutečněna,“ naléhal na rychlou a vstřícnou odpověď Čtyřspolku. Ta měla vycházet ze čtyř předpokladů:

1. uznání nové ruské vlády,
2. uznání práva ruské vlády na samostatnou úpravu vnitřních záležitostí, tj. vzít na vědomí udělení práva na sebeurčení národům ruské říše,²¹
3. přiznání obdobného suverénního práva národním vládám Čtyřspolku,
4. akceptování návrhu na mír bez anexí cizích území a kontribucí.

Ministr také souhlasil s ruským návrhem na uzavření tříměsíčního příměří. V souladu se svým stanoviskem z 9. listopadu se dále domníval, že „ruský návrh nemůže být Dohodou nikdy přijat, a proto je velmi pravděpodobné, že Rusko po odmítnutí Dohody s námi uzavře separátní mír“. V předtuše možných německých ná-